

УДК 82.0:821.112.2

*Наталія Мочернюк***ПОЕТИКА МІСТИЧНОГО
В „ГІМНАХ ДО НОЧІ” НОВАЛІСА**

Відстежуються особливості вияву містичного у творі Новаліса „Гімни до ночі”. Вказано на зв'язок естетики письменника з містичним вченням Якоба Бьоме. Поетичне сприйняття природи, світу в „Гімнах до ночі” одухотворене, просякнуте містичним пантеїзмом. Новаліс прагне до інтуїтивного осягнення безконечності й пізнання таємниць людського буття. У творі розкривається авторське розуміння містичного кохання. Закцентовано на важливості питання про специфіку функціонування семантико-символічного ряду ніч – сон – смерть в естетико-філософських координатах романтизму, передусім на тлі романтичної містики.

Ключові слова: містика, романтизм, ніч, сон, смерть, поетика, Новаліс.

Філософсько-містичний зміст циклу Новаліса „Гімни до ночі” (1799–1800) неодноразово спонукав дослідників до наукового осмислення твору. Однак власне містичне в поезиці „Гімнів” „відлякувало” літературознавство. Глибоке вивчення романтичної містики, а в її контексті і згаданого твору Новаліса, спрезентовано ще у 1914 році у праці В. Жирмунського „Немецкий романтизм и европейская мистика”. Принагідно відзначали особливості виявів містики й інші дослідники (В. Микушевич, Д. Наливайко, Л. Рудницький та ін.). Спираючись на досвід попередників у дослідженні Новаліса як містика і проаналізувавши поетику твору, можна виокремити важливі аспекти естетико-філософської думки романтизму.

У координатах романтичної містики розгортається в циклі Новаліса семантико-символічний ряд *ніч – сон – смерть*. Варто зазначити: ніч – особливий час доби у романтиків, якому вони надавали дуже важливого значення у своїх творах. Ніч і сон органічно пов'язуються у романтичному світосприйманні з мотивом смерті. Зрештою, багатократні прирівнювання сну і смерті існують у людській свідомості з давніх часів. Уявлення про те, що сон є „рідним братом” смерті, своїм корінням сягають давньогрецьких міфів. Послідовним із погляду міфології є й те, що матір'ю Сну Гіпноса та Смерті Танатоса була Ньюкте – богиня Ночі. Поява „нічної” лірики, яку традиційно пов'язують із поемою Е. Юнга „Скарга, або Нічні думи про життя, смерть і безсмертя” (1754), йде від уявлення про ніч як час дії світлих або темних сил, їхньої боротьби у душі людини. „Ніч займає велике місце в авторському часі та у внутрішньопсихологічному часі персонажів як час спокою, відсутності денної суєти, час роздумів, самозаглиблення, душевної боротьби, повернення до самого себе і

гіркою каяття, мук сердечних та фізичних, боротьби зі злими силами, інстинктами, оскільки це і їх час” [3, с. 130]. Різні національні літератури свідчать про активне використання алегоричного образу ночі у мистецтві тієї епохи, а своєрідність зображення ночі у літературі романтизму неодноразово ставала предметом зацікавлень дослідників літератури [4; 9].

У романтичній натурфілософії сформувався погляд на нічну й денну сторони життя. В естетиці романтизму образу ночі притаманне амбівалентне значення (як і двояка роль ідейно-образного мотиву сну), одне з яких, „оптимістичне”, полягає у тому, що ніч, усуваючи непривабливості денного життя, вносить гармонію у світ, сприяє людині в її досягненні духовної величі світобудови, а друге значення символізує похмурий характер буття, виражає темний колорит світу [1, с. 93]. Відповідно, прояви містичного матимуть свою специфіку у зв’язку з різним пафосним зарядом образу ночі, а відтак і твору загалом. Цикл Новаліса „Гімни до ночі” особливо вдало ілюструє перше значення, тому маємо справу з „позитивною” містикою. Даючи визначення містичного чуття, – коли все здається одухотвореним, сповненим божественним духом, коли за всім кінечним відчувається безкінечне, – В. Жирмунський акцентує: „Таке живе, *позитивне* чуття присутності безкінечного, божественного у всьому кінечному, я називаю містичним чуттям” (курсив мій. – Н.М.) [2, с. 7].

Вже сама назва – „Гімни до ночі” – поєднує патетичне і таємне. Слово „гімн” у перекладі з грецької, як відомо, означає похвальну пісню, і у Стародавній Греції були поширені твори з такою назвою – урочисті, хвалебні пісні на честь богів і героїв. Гімн як музичний твір виражає піднесення, урочистість. Багато окличних знаків, риторичних фігур, тире, зумовлених схвильованістю, еліпсів, коли з тексту випадають слова, що здаються зайвими, – вже пунктуація свідчить про патетичну настроєність автора. В алегоричній формі автор утверджує ідею безкінечного небуття над скінченим життям. У перипетіях життя Новаліса, в обставинах створення „Гімнів” слід шукати пояснення дилем *життя – смерть, вічне – дочасне*, що поставали перед автором. Смерть молодої людини, смерть дитини – протиприродна і жорстока: з одинадцяти дітей у сім’ї Гарденбергів лише один, молодший брат Фрідріха, пережив інших дітей. Передчасно померла перша дружина батька Фрідріха фон Гарденберга. Трагічна паралель із життя самого Новаліса: 1797 року він втрачає кохану наречену – шістнадцятирічну Софі фон Кюн. Безперечно, це не могло не залишити відбитка у психіці вразливого юнака. Принести себе в жертву своїй любові, поєднатись з коханою у вічному світі, згасивши свідомими зусиллями волі у собі життя, – такі бажання Новаліса по смерті Софі фон Кюн знайшли вияв і в поетичній творчості автора.

Автору вдається постійно, впродовж усього твору тримати читача у глибокому душевному зворушенні, однак це відчуття не схоже на ті, які викликають сентиментальні твори. Текстова тканина Новалісових „Гімнів до ночі” нагадує партитуру (хоча автор і не послуговується

будь-якими спеціальними музичними термінами, як, наприклад, Гофман). Поетика цього твору ввібрала у себе багато музичного. Музика, яка вважалася найромантичнішим із мистецтв, входить у твір, доповнюючи „поетику настрою і таємниці” (В. Жирмунський), адже вона – „останній подих душі, більш тонкий, ніж слова, – можливо, навіть більш ніжний, ніж думки” [2, с. 35]. Кожен з шести розділів презентує ніби окремих розвиток теми, свою варіацію до неї, а разом вони складають монолітну гармонійність. Фрагментарність як властивість романтичної поетики на прикладі цього твору реалізується бездоганно.

Перший розділ „Гімнів до ночі” розпочинається і закінчується гучними гармонійними акордами. Висловлюючи хвалу Ночі, Новаліс однак, не встановлює конфронтації між нею і днем – Світлом. З початку твору він говорить саме про достоїнства Світла, щедро наділяючи його піднесеними епітетами і метафорами. Проте якраз на протиставленні дня і ночі запрограмований рух авторської думки. У сяйві денного світла та в таємничій пільмі ночі автор пізнає себе й пізнає Всесвіт. Змальоване космічне дійство зумовлене міфопоетичним мисленням Новаліса. На цій картині є планети, каміння, рослини, тварини та головне – людина: „*der herrliche Fremdling mit den sinnvollen Augen*”. Поетичне сприйняття природи, світу в „Гімнах до ночі” одухотворене, просякнуте містичним пантеїзмом. Доречно вказати тут на зв'язок естетики письменника з натурфілософією Якоба Бьоме, з творами якого познайомив Новаліса Л. Тік. Один із найвидатніших теософів середньовіччя, вроджений містик Якоб Бьоме належить до улюблених учителів енських романтиків. Під впливом Бьоме сформувалося Новалісове чуття природи. Від нього Новаліс узяв і оптимістичний реалізм: у житті вічному будуть із людиною ті миті й речі, божественність яких вона спізнала вже в житті земному.

„*Abwärts wend ich mich zu der heiligen, unaussprechlichen, geheimnißvollen Nacht*” [10, т. 1, с. 149], – прорікає Новаліс, і далі його поетична проза розвивається в мелодію. Динамічний відтінок „крещендо” – екстаз наростає, щоб вилитися у кінці розділу у свій апогей – у Ночі поет знаходить свою кохану. Пригадується думка Новаліса, висловлена по смерті Софі фон Кюн: „Я втратив самого себе”. Читацьке зворушення поетично вмотивоване: струни серця, туга, душа, хвилювання – слова поета, спрямовані на власне „я”, проектуються на того, хто, читаючи гімн, співпереживає.

Отже, за Ніччю в Новаліса криється смерть і вічність, за Днем – життя і дочасне. Часопросторові координати, в яких вирішуються філософсько-поетичні бачення автора *ночі – смерті – вічності*, з одного боку, і *дня – життя – тимчасового* – з іншого, якщо не поруйновані цілком, то дуже розмиті. Зазначимо, що містики розглядають час як перешкоду на шляху до пізнання Бога: „Досвід містика – це досвід перебування у вічності” [8, с. 84]. „*Fernab liegt die Welt – in eine tiefe Gruft versenkt – wüst und einsam ist ihre Stelle*” [10, т. 1, с. 149], – безконечність здобуває таку дивну характеристику. Автор пропонує нам

спробу інтуїтивного осягнення безконечності й пізнання таємниці людського буття: від межі, від могильної пустки – до безмежного Всесвіту. Смерть завуальована в естетично-художньому баченні Новаліса у вишукані поетичні алегорії: „*In Thautropfen will ich hinuntersinken und mit der Asche mich vermischen*” [10, т. 1, с. 149].

Із риторичних питань починається розділ II „Гімнів до ночі”: „*Muß immer der Morgen wiederkommen? Endet nie des Irdischen Gewalt?*” [10, Bd.1, с. 153]. Можна протиставити ніч і небесну свободу ранкові, з яким пов’язується гніт земного. Трансцендентне є невід’ємним атрибутом Новалісової філософсько-естетичної системи. Автор промовляє до нас як людина, посвячена у світові таємниці, якій було дане одкровення. Новаліс створює особливу медитативну енергетику у своєму творі. У цьому розділі Новаліс звертається вже і до Сну, легко здійснивши перехід від Ночі до нього, за чим також виразно проступає алегорія. „*Aber zeitlos und raumlos ist der Nacht Herrschaft. – Ewig ist die Dauer des Schlafs*” [10, т. 1, с. 153], – знову напрошується думка про смерть. Сон – це більша реальність, ніж сама дійсність. Властиво, часто те, що для нас нереальне, для романтиків більш ніж реальне. Смерть сприймається нами як щось страшне, безвихідне, завжди невчасне. Для Новаліса смерть – це явище, повне таємного, яке людина повинна прагнути пізнати, причому це таємне не має негативної емоційної заданості. У даному фрагменті ніч отримує піднесений епітет – „істинна” („*wahrhaften*”), сон – „святий” („*heiliger*”). Сон єднає нас із небесами, даруючи нам свободу, можливість іншого, вільного життя, сон – „*unendlicher Geheimnisse schweigender Bote*”.

Наступна варіація про безконечність небуття – це сновидіння, марення, яке явилось поетові „одного разу і навіки”, і відтоді торжество любові не покидає його: небо Ночі – це і світло коханої. Отже, Любов стає ще однією підвалиною у побудові Новаліса: *Ніч, Смерть, Вічність, Любов*. У творі розкривається авторське розуміння містичного кохання. Любов вносить глибинне знання містичної сутності світу. Прорив у космічну даль, звільнення духу від пут земних, містичне єднання з коханою – такий зміст побаченого і наміряного. Звідти починається для автора нове життя в іншому світі, „*in eine neue, unergründliche Welt*”. Словами, що йдуть від відчуттів, від серця, Новаліс створює особливу духовну атмосферу. Він говорить не просто про свій сон, він говорить про саму вічність. Виміри простору і часу тут не піддаються опису. „*Jahrtausende zogen abwärts in die Ferne, wie Ungewitte*” [10, т. 1, с. 155], – поетично свідчить Новаліс, подібно до того, як його герой Гайнріх фон Офтердінген з однойменного роману переживає безліч епох у своєму сні про блакитну квітку.

У розділі IV, своєрідному за формою (поетична проза поєднана з римованим віршем), знаходимо нові проникливі рядки, що висвітлюють естетичні та загально-філософські основи не лише „Гімнів до ночі”, а й усієї творчості Новаліса. Знову текст вибудовується на протиставленні *День – Ніч*, але це протиставлення безконфліктне. Новаліс знаходить піднесені слова і для відзнаки Дня. Тому несправедливими були до

поета ті критики, які вбачали у ньому трагічного оспівувача смерті, песимістичну особистість. Новаліс – життєлюб. І його визнання Дня, Світла також є свідченням тому.

Людина належить двом світам: реальному та ірреальному. Це знаходить свій відбиток в опозиції *День – Ніч*. Новаліс говорить про пограничну вершину світу, за якою у незвіданій далині царює Ніч, а з іншого боку – країна, де панує світло. Вдень романтика опановує томління за Абсолютом. (Прикметна спроба дати психологічну дефініцію стану романтичного томління (*Sehnsucht*) – як „своєрідне мрійливе, неспокійне, тривожне відчуття на грані марення і сну” [5, с. 22]). Уночі, коли інакше діє сенсорна система, романтична особистість намагається злитися з Абсолютом, переважно за посередництвом сновидіння.

Людина прагне віднайти свій зв’язок із вічністю. Вічність – характеристика трансцендентного буття, „категорія, якісно відмінна від часу нашого досвіду” [8, с. 84]. Якщо вічне у часовому реалізується через релігію, то часове у вічному – через любов. Новаліс розмежовує земне, суєтне і „те, що любов освітила дотиком своїм”; перше спливає, друге ж веде до потойбічного царства. Постійно звертаючись до Світла, він мусить зізнатись: „*Aber getreu der Nacht bleibt mein geheimes Herz, und der schaffenden Liebe, ihrer Tochter*” [10, т. 1, с. 157]. У „Гімнах до Ночі” помітні еротичні відтінки. Ерос і Танатос сповнюють образ Ночі, надихають увесь цикл Новаліса. До речі, зв’язок містичного й чуттєвого у творі виводять й від чуттєво конкретної містики Я. Бьоме.

Розділ V вирізняє довга оповідь про давній світ людський, яка також поєднує і прозу, і римований вірш. Ідеться про циклічність часу. Давній світ оновлюється, змінюється, народжується новий золотий вік. Усе, що твориться, пов’язане із християнськими ідеями. Оповідні інтонації передаються у різних ритмах та динаміці – від розміреності до шаленої прискореності. В очікуванні нового, відродженого світу, що прийде з Христом, боги панують уже не у світлі Дня, а під покровом Ночі, там, де народжуються пророцтва. Сновидіння передають людям ці пророцтва, доносять до них волю богів. Страждання, самотність, смуток за втраченим, туга – мінорні мотиви за своєю суттю. Проте у Новаліса переважає мажор. Адже поет знаходить сенс буття – нехай у смерті як у вічному житті, нехай і під темним крилом таємничої Ночі. Він намагається усунути трагізм земного страждання. У такому урочистому дусі витриманий і написаний віршем гімн VI „Туга за смертю”. Зміст цього фрагмента є своєрідною квінтесенцією всього твору. „Ніч як момент єднання людини з Універсумом, як інтуїтивне осягнення єдності протилежностей, зняття меж між ними” [4, с. 64] – серцевина ідей Новаліса. Проте ніч – це не лише місток у потойбіччя, до панування смерті. Ніч асоціюється з торжеством кохання, і світло коханої палає з нічного неба.

Культ смерті, пропагований поетом, не означає повного знищення, яке рано чи пізно чекає людину, зникнення з цього кращого зі світів. Звертаючись до самого Новаліса, у його фрагментах із „Квіткового

пилу” можна знайти думки, що дозволяють ближче підійти до розуміння поетової естетики. „Життя – це початок смерті. У смерті є бажання життя. Смерть – це завершення і початок одночасно, розставання і чимраз тісніший зв’язок із самим собою” [11, т. 2, с. 231]; „Смерть є романтизованим принципом нашого життя. Смерть – це життя після смерті. Життя посилюється за посередництвом смерті” [6, с. 332]. Якщо не вбачати в Ночі лише темряву, яка змушує шукати прихистку, що перериває людські справи, то смерть можна побачити в іншому ракурсі. Ніч дарує людині зорі, за якими – таємниці, вона приховує від нас суєтне й буденне та змушує замислитись над пережитим, над самим собою. Ніч надсилає нам сни з вічності, від Бога, в яких ми знаходимо розраду і печаль, втіху і смуток, зустріч зі своїм „я”. Смерть, цей вічний сон, за Новалисом, – зовсім не припинення життя, не перехід у небуття, „*ce unio mystica*, тобто містичне поєднання з Богом, початок правдивого життя” [6, с. 13].

Отже, вже сам цикл Новалиса „Гімни до ночі” можна вважати вираженням безконечного в кінцевому, своєрідною поетизованою формою розвитку містичної свідомості, що еволюціонує ще від середньовічної містики Я. Бьоме, новий спосіб осягнення життя, смерті, любові. Ніч, сон, смерть у художньому універсумі Новалиса розкриваються передусім через „поетику настрою і таємниці”, що і становить домінанту вираження містичного у творі.

1. Ванслов В.В. Эстетика романтизма / Виктор Владимирович Ванслов. – М. : Искусство, 1966. – 403 с.
2. Жирмунский В. Немецкий романтизм и европейская мистика / Виктор Жирмунский. – СПб., 1914. – 207 с.
3. Копытянская Н.Х. Хронотоп как аспект изучения жанровой системы романтизма / Нонна Хомівна Копилянська // *Zagadnienia rodzajów literackich*. – Łódź. – Т. 37, з. 1-2. – S. 119–135.
4. Мироненко Л. Мифологема ночи и её жанрово-стилевые воплощения в европейском романтизме / Людмила Мироненко // Романтизм у культурній генезі : матеріали міжнар. наук. конф. „Німецький романтизм і європейська культура ХХ століття”. – Дрогобич : Вимір, 1998. – С. 60–66.
5. Мирская Л.А. Символ в интерпретации романтизма и неокантианства / Л.А. Мирская // Историко-теоретические проблемы искусства. – Кишинёв : Штиинца, 1987. – С. 18–35.
6. Мислителі німецького романтизму / упор. Л. Рудницький та О. Фешовець. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 588 с.
7. Новалис. Гімни к ночи / Новалис ; [пер. с нем. В. Микушевича]. – М. : Энигма, 1996. – 190 с.
8. Энциклопедия мистицизма. – СПб. : Литература, 1996. – 480 с.
9. Krukowska H. Noc romantyczna (Mickiewicz, Malczewski, Goszczyński): Interpretacje / Halina Krukowska. – Białystok : Dział Wydawnictw Filii UW, 1985. – 295 s.

10. *Novalis*. Hymnen an die Nacht / Novalis // Werke, Tagebücher und Briefe Friedrich von Hardenbergs. – München ; Wien : Carl Hanser Verlag, 1978. – Bd. I: Das dichterische Werk, Tagebücher und Briefe. – S. 147–179.
11. *Novalis*. Vermischte Bemerkungen / Novalis // Werke, Tagebücher und Briefe Friedrich von Hardenbergs. – München ; Wien : Carl Hanser Verlag, 1978. – Bd. II: Das philosophisch-theoretische Werk. – S. 225–287.

Аннотація

Прослеживаются особенности проявления мистического в произведении Новалиса „Гимны к ночи”. Указано на связь эстетики писателя с мистическим учением Якоба Бёме. Поэтическое восприятие природы, мира в „Гимнах к ночи” одухотворено, пропитано мистическим пантеизмом. Новалис стремится к интуитивному постижению бесконечности и познания тайн человеческого бытия. В произведении раскрывается авторское понимание мистической любви. Акцентируется важность вопроса о специфике функционирования семантико-символического ряда ночь – сон – смерть в эстетико-философских координатах романтизма, прежде всего на фоне романтической мистики.

Ключевые слова: мистика, романтизм, ночь, сон, смерть, поэтика, Новалис.

Summary

This article is dedicated to the analysis of the peculiarities of mysticism in the work „Hymnen an die Nacht” by Novalis. The author shows connection between aesthetics of German writer and mystical doctrine of Y. Beme. The poetics reception of nature and world is penetrating by mystical pantheism. Novalis aspires to intuitive comprehension of human life mysteries. The author’s understanding of mystical love is open in the work. Special attention is paid to functionality of semantic and symbolic line night – dream – death in the aesthetic and philosophical co-ordinates of Romanticism, particularly in connection with mysticism.

Key words: mysticism, Romanticism, night, dream, death, poetics, Novalis.

Стаття надійшла до редколегії 7.10.2010 р.